

OŠEMETNÉ SCYLLY A ZRÁDNÉ CHARYBDY PROTEKTORÁTNÍCH NOVINÁŘŮ: K PROJEVŮM PASIVNÍ REZISTENCE A KOLABORACE NA STRÁNKÁCH ČESKÝCH TIŠTĚNÝCH MÉDIÍ ZA NĚMECKÉ OKUPACE (1939–1945)

// Tricky Scyllas and Treacherous Charybdas of the Protectorate Journalists: Manifestations of Passive Resistance and Collaboration in the Czech Print Media during German Occupation (1939–1945)

Pavel Večeřa

Masarykova univerzita, Brno

ABSTRACT

This paper examines the topic of passive resistance and collaboration of Czech journalists under the conditions of the Protectorate Bohemia and Moravia (1939–1945), which was established by the Nazis after the elimination of the Republic of Czecho-Slovakia and the occupation of the Czech lands in 1939. Even during that time, newspapers in Czech language were published, which nevertheless conveyed the interests of the political representation of the Protectorate and, above all, of the occupying power. The Czech print media were governed by the Protectorate and occupational authorities using various manipulative, regulatory and censorship mechanisms. Those Czech journalists who remained working for their respective print media employed various ways of dealing with the situation, including passive resistance as well as collaboration. The aim of this paper is to illuminate some forms of passive resistance, for example distance and subversion, rooted in specific tactics of separation, conservation, retardation, obstruction, irony and neutralization. Regarding the collaborative behaviour, this text focuses on the differences between conformist collaboration, which did not believe in the durability of the occupation and merely passively executed orders coming from the Protectorate but mainly occupational administration, and the activist collaboration, which relied on the idea of a permanent incorporation of the Czech lands into the „Third Reich“ and therefore engaged in an active championing of the German occupation. The paper also analyses the phenomenon of a denunciation, which is treated as a specific phenomenon, being not directly associated with collaboration, not even with its activist type.

KEY WORDS

Protectorate Bohemia and Moravia – Czech protectorate journalism – passive resistance – collaboration – activism – conformism

KLÍČOVÁ SLOVA

Protektorát Čechy a Morava – česká protektorátní žurnalistika – pasivní rezistence – kolaborace – aktivismus – konformismus

Jedno z nejdramatičtějších období vepsaných do paměti českého 20. století představovala německá okupace let 1939–1945, jež byla nacisty quasi-legalizována v podobě tzv. Protektorátu Čechy a Morava. Okupace, která znamenala bezprecedentní ohrožení českého národa, jdoucí až k základům jeho fyzického bytí a kolektivní identity, s sebou přinášela skutečnosti, s nimiž se Češi dosud setkali jen zastřeně či okrajově, případně se s nimi nesetkali vůbec: ilegální boj na domácí frontě, emigraci provázenou zahraniční vojenskou akcí, plošný masový teror, kolaboraci s nepřítelem.

Během okupace se profilyvaly postoje ovládaných vůči okupantům, přičemž je možno konstatovat, že v tomto kontextu sehrávala důležitou úlohu jak kolaborace, tak také pasivní rezistence, s níž měl český národ historickou zkušenost. S oběma jevy bychom se setkali na různých úrovních české protektorátní společnosti; svá východiska však musely nacházet zvláště ty sociální vrstvy, skupiny a profese, na něž byla z různého důvodu upřena okupantova pozornost. Specifické postavení mezi nimi měli čeští novináři, kteří vytvářeli legálně vycházející česky psané protektorátní noviny, jež měly být nástrojem protektorátní propagandy, ordinované jak vedoucími protektorátními kruhy, tak především okupační mocí.

Záměrem tohoto příspěvku je pokusit se na základě studia dobových tištěných médií konstruovat určité opakující se přístupové pozice pasivně rezistentního, ale i kolaboračního charakteru, s nimiž čeští žurnalisté operovali na stránkách tištěných médií tváří v tvář tlaku okupační mašinérie, již byli s různou mírou intenzity vystaveni. Jedná se o přístupy a taktiky, jimiž mohli nositelé analyzovaných mediálních sdělení vyjadřovat zastřený odpor k okupaci, stejně jako jimi na druhé straně mohli signalizovat širší, hloubku a jakost své ochoty kolaborovat. Netřeba zdůrazňovat komplikovanost interpretací dobových mediálních produktů, jež je nutno vždy studovat v dialogu s individuálními osudy, morálními kvalitami, duchovními, kulturními a politickými orientacemi, jakož i společenskými preferencemi svých tvůrců. Rovněž není možno zapomínat na to, že formulované přístupy a taktiky jsou pouhými konstrukcemi, jež se v reálném prostoru tištěných médií vyskytovaly v široké škále variantních podob.

Nástin současného stavu poznání

Zvláště kolaborace jako specifický fenomén spjatý s obdobím druhé světové války byla českou historiografií ve své složitosti reflektována s určitým zpožděním; bylo to zapříčiněno především nástupem komunistického totalitarismu a jeho deformujícím vlivem na domácí historickou produkci reprezentovanou především osobností Václava Krále. O to více se tento jev dostal do centra pozornosti nastupující generace historiků 60. let, mezi nimiž se tohoto fenoménu dotkli zvláště Tomáš Pasák a Jan Tesař. V letech 1968–1969, kdy byla protektorátní problematika aktualizována dobovým politickým vývojem, se na stránkách revue *Dějiny a současnost* (ĐaS) odehrála zajímavá polemika ohledně charakteristiky Emanuela Moravce,¹ která souvisela se snahou po citlivějším a plastičtějších postižení fenoménu kolaborace.² Klíčovými v kontextu studia tematiky legálně vycházejícího českého protektorátního tisku se ovšem ukázaly příspěvky T. Pasáka, věnované systému ovládnutí tohoto tisku okupační mocí i protektorátním establishmentem a procesu diferenciací mezi českými novináři.³

1 Jednalo se o příspěvek Jana Tesaře *Emanuel Moravec aneb konstrukce a skutečnost* (Tesař 1969) a Jaroslava Hrbka *Emanuel Moravec aneb konstrukce a skutečnost* (Hrbek 1969).

2 Viz příspěvky Jana Tesaře *Záchrana národa a kolaborace* (Tesař 1968a) a *Účtování s ďáblem* (Tesař 1968b).

3 V této rovině byla zvláště významnou studie T. Pasáka *Problematika protektorátního tisku a formování tzv. skupiny aktivistických novinářů na počátku okupace*, která vyšla v roce 1967 ve sborníku *Příspěvky k dějinám KSČ*. (Pasák

Srpnová okupace v roce 1968 a následná normalizace uvrhla českou historiografii opět do tenat zvýšeného ideologického dozoru. Přesto koncem 70. let 20. století vznikl z hlediska objektu zájmu této studie důležitý Pasákův *Soupis legálních novin, časopisů a úředních věstníků v českých zemích v letech 1939–1945* (1980), v němž jeho autor rekonstruoval mj. formy ovládnání českého protektorátního tisku okupační mocí a protektorátním establishmentem a pokusil se o zhodnocení charakteru české protektorátní žurnalistiky jako takové. Koncentroval se v duchu svých předchozích studií rovněž na úlohu „aktivistické sedmičky“ novinářů⁴ a vůbec aktivistických žurnalistů v procesu zglajchšaltování českého denního tisku.

Po roce 1989 došlo v kontextu sledované tematiky ke značné publikační aktivitě. Hlavní roli přitom opět hrála díla T. Pasáka; jako klíčové lze chápat *Pod ochranou říše* (1998) a *Český fašismus 1922–1945 a kolaborace 1939–1945* (1999), v nichž namnoze sumarizoval své předchozí závěry. T. Pasák vymezil základní směry v politickém životě protektorátu, především tzv. *retardační směr*, jež je možné chápat jako druh pasivní rezistence, neboť „odmítal nacionálně socialistickou ideologii a okupaci chápal jako dočasnou mocenskou záležitost. V jeho podtextu byl znatelný taktický oportunismus, který ovšem vycházel ze snahy přežít, zachovat národní existenci a převést národ jako neporušený celek do poválečných poměrů“.⁵ Podle T. Pasáka na rozdíl od stoupců retardace považovali aktivisté okupaci za trvalou, přičemž „záchranu národa“ spatřovali v důsledné spolupráci s Němci; ve jménu takto pojaté „národní záchrany“ se snažili získat podíl na moci v kontextu prosazování okupační linie.⁶ Vedle toho existoval ještě český fašismus, jenž verbálně národní zájmy akcentoval, ve skutečnosti je však objektivně ohrožoval. Kolaboraci, kterou omezoval na aktivismus,⁷ chápal T. Pasák jako pojem fašismu nadřazený. „Kolaborace je především politický jev období okupace projevující se cílevědomou spoluprací s Němci, sledující upevnění německého systému v českých zemích a vycházející z politické aplikace březnového ujednání. Je to činnost, které jde o víc než zachovat ono ‚existenční minimum‘. Nehledě na třídní a politický profil spojili kolaboranté osudově ‚češství‘ s možností vítězství Německa ve válce [...] Kolaborace v českých zemích byla proto nadřazená pojmu fašismu a fašismus byl pouze součástí kolaborace.“⁸ Jako specifickou kategorii fenoménu kolaborace pak T. Pasák dále rozvíjel téma tzv. *novinářského aktivismu*.

Vedle T. Pasáka se problematiku kolaborace i pasivní rezistence dotýká rozsáhlé dílo německého historika Detlefa Brandese *Češi pod německým protektorátem* (česky 1999), které identifikovalo jak prvky tzv. retardace v kontextu protektorátního establishmentu, tak také slabost této koncepce tváří v tvář rostoucímu německému tlaku. Z dalších českých historiků, kteří se fenoménu kolaborace, ale i pasivní rezistence věnovali v širším kontextu zájmu o dějiny protektorátu, je nutno zmínit Roberta Kvačka, Dušana Tomáška,

1967) Ještě v roce 1969 vyšel v Bratislavě sborník *Príspevky k dejinám fašizmu v Československu a Maďarsku*, v němž byla uveřejněna Pasákova studie *K problematice české kolaborace a fašismu za druhé světové války*, která zdůraznila komplikovanou diferenciaci v kontextu protektorátního establishmentu a v podstatě tak znamenala jasné popření nivelizujícího přístupu stalinských 50. let, které operovaly s nálepkovým pojmem „háčovština“. (Pasák 1969) Vedle těchto stěžejních studií publikoval T. Pasák v 60. letech časopisecky a ve sbornících celou řadu příspěvků věnovaných období protektorátu, odboji, ale i fenoménu českého fašismu.

4 Výrazně proněmecká skupina protektorátních novinářů zformovaná v letech 1940–1941, do níž náleželi Václav Crha, Vladimír Krychtálek, Jaroslav Křemen, Karel Lažnovský, Vladimír Ryba, Emanuel Vajtauer, Karel Werner.

5 Pasák 1998: 347.

6 Tamtéž: 102.

7 Tamtéž: 349.

8 Pasák 1999: 388.

Jana Kuklika, Jana Gebharta, Pavla Maršálka, Jan Borise Uhlíře, Jiřího Doležala a mnohé další.⁹ Během polistopadového vývoje přinesla také česká historiografie řadu monografií věnovaných předním osobnostem protektorátního politického života.¹⁰

Z hlediska dějin médií v kontextu protektorátního terénu sehrála důležitou roli práce osvětlující řízení protektorátního tisku nazvaná *Český tisk pod vládou Wolfganga Wolframa von Wolmara* (2003), která přináší mimořádně cenné svědectví v podobě tajných zápisů novináře Antonína Fingera z tzv. tiskových porad organizovaných okupačními a protektorátními institucemi tiskového dozoru. Zajímavé příspěvky k pochopení kolaborace, zvláště ve vztahu k fašismu, přináší Otomar L. Krejča¹¹ či Jiří Brabec.¹² Monografie *Strážce nové Evropy* (2002) o předním žurnalistickém kolaborantovi E. Vajtauerovi pochází z pera Bořivoje Čelovského. Kořeny některých postojů souvisejících do budoucna s fenoménem kolaborace je možné sledovat v pracích věnujících se období druhé republiky; zde je třeba jmenovat především dílo autorské dvojice J. Gebhart a J. Kuklík *Druhá republika 1938–1939* (2004) a publikaci Jana Rataje *O autoritativní národní stát* (1997), která popisuje vývoj extrémně pravicových a krajně konzervativních kruhů a fašistických a pronacistických skupin v tomto období. Nelze opomenout ani memoárovou literaturu, v jejímž kontextu je mimořádně cennou svou charakterizací jednotlivých směrů kolaborace kniha *Křik Koruny české. Paměti 1938–1945* (1992) Václava Černého, jež se dotýká i poměru kolaborace k denunciantství.¹³

Novináři pod německou okupací

Obsazení českých zemí nacisty přineslo nejen různorodé formy konfrontace vnějšího nepřítele disponujícího brannou mocí s „odzbrojenou bezmocí“ dočasně porobeného národa, ale také projevy kolaborace jednotlivců ze všech vrstev české společnosti, jedinců různého věku, původu, vzdělání i profese, odlišné individuální zkušenosti a motivace. Kolaborace se nutně koncentrovala především v okruhu protektorátního establishmentu, zvláště v souvislosti s nástupem „politické reprezentace“ symbolizované osobností E. Moravce, zasahovala však hlouběji. Zvláště nepříjemné ódium po sobě zanechala tzv. *žurnalistická kolaborace*, v jejím kontextu pak především již zmíněná „aktivistická sedmička“ (viz poznámka č. 4), jež se v rukou okupační moci vyvinula v určitý nástroj nátlaku

9 Z nejdůležitějších prací zabývajících se obdobím existence Protektorátu Čechy a Morava je nutné zmínit právě vydanou rozsáhlou práci *Velké dějiny zemí Koruny české XV. 1938–1945* (Gebhart – Kuklík 2006), dále publikaci téže autorské dvojice *Dramatické i všední dny protektorátu* (Gebhart – Kuklík 1996), nabízející mj. konfrontaci tzv. velkých dějin s prostorem každodennosti, a knihu P. Maršálka *Protektorát Čechy a Morava* (Maršálek 2002), sledující státoprávní a politické aspekty okupace českých zemí.

10 Viz především Kvaček – Tomášek 1996, Pasák 1997, Tomášek – Kvaček 1995, Machálek 1998, Pernes 1997.

11 Otomar L. Krejča v článku *Český fašismus. Pokus o bilanci* uveřejněném v časopise *Soudobé dějiny* mj. vysvětluje příčiny neúspěchu českého fašismu v konfrontaci s kolaborací. „Aktivistická kolaborace se od fašistické nelišila veřejně propagovanými názory, i činitelé Moravcova typu přejímali nacistickou rétoriku, od fašistického se však podstatně odlišoval zdroj jejich kolaborace. Netkvěl v ideologické spřízněnosti s okupačním režimem, ale v symbiotickém přijetí jeho mocenských nároků a v identifikaci s jeho bojem o geopolitickou dominanci. Aktivistický proud se navíc dokázal profesionálně podílet na chodu moderního státu.“ (Krejča 2004: 51–52). O. L. Krejča si dále také všimá ideových zdrojů Klimentova aktivismu operujícího se „svatováclavskou tradicí“ a vymezuje fenomén „konjunkturální kolaborace.“ (Krejča 2004)

12 Jiří Brabec v článku *Protektorátní kultura pod tlakem kolaborantských projektů (1941–1945)* otištěném v časopise *Soudobé dějiny* mj. hledá intelektuální a duchovní pozadí postojů některých aktivistických novinářů (E. Vajtauer, K. Lažnovský) a sleduje aktivismem formované kritické postoje k moderní české literatuře. (Brabec 2002)

13 Černý 1992: 355.

na protektorátní vedení, který ohrožoval i ministerského předsedu Aloise Eliáše a jeho politickou koncepci¹⁴ či Háchova důvěrníka, ministra Jiřího Havelku.¹⁵

Kolaborace části protektorátních novinářů ovšem nepředstavovala jev, který by byl nesen monolitním blokem žurnalistů stmelených společnou ideově-politickou vizí, vnitřní hierarchií či vzájemně se solidarizujícím vědomím sdílené „odpovědnosti“. Tak to možná mělo vypadat navenek; ne nadarmo na sebe žurnalističtí kolaboranti rádi brali masku jakýchsi „avantgardistů“ česko-německé „vzájemnosti“. Realita se však od prezentované fikce dosti lišila, neboť spíše než jakýmsi „sborem osvícených apoštolů“ spolehlivě vidoucích mlhou budoucnosti byli novináři-kolaboranti vzájemně rivalizujícím uskupením jedinců odlišných svými individuálními charaktery, sociálním původem, profesní průpravou, hloubkou i jakostí duchovní kultivace. Třebaže se v zásadě jednalo o společenství individualit sledujících vlastní, především egoistické cíle, snažili se prezentovat jako idealisté, jimž jde o prospěch národa. Objektivně však sloužili nacistům, a to jak při řízení protektorátní mediální komunikace, tak při vytváření protektorátní propagandy včetně její realizace v podobě výsledných mediálních produktů.¹⁶

Vedle relativně vymezitelných kolaborantských kruhů ovšem na vytváření protektorátních médií participovali rovněž novináři, kteří se za daných okolností snažili vykonávat svou práci s ohledem na čest osobní i národní, kteří usilovali o to, zadat si s okupačním režimem co nejméně, či si s ním nejlépe nezadat vůbec.¹⁷ A byli mezi nimi i tací, kteří spoluúčastí na konstrukci mediálních produktů protektorátních médií jen maskovali své skutečné dílo, svůj odbojový podíl na zápase s okupantem, aby tak dosáhli jakési dobové paralely s Mickiewiczovým Konrádem Wallenrodem¹⁸ – aby tak jako on seli svou zničující setbu v útrobách zdánlivě neporazitelného molocha.¹⁹

Ti i oni se museli každodenně podílet na stavbě „papírového hradu“ ranního či odpoledního výtisku svých novin. Patrně každý okupační režim se snaží obestříti podstatu výjimečnosti, již okupace beze sporu je, hávem normality, zdáním všednodennosti, iluzí života opatřeného pečeti klidu a pořádku. Nejinak tomu bylo i u nacistických okupantů, kteří, seč jim to podmínky umožnily, balili protektorát do obalu stability a budovali kolem něj lešení normality. Každodenně vycházející a alespoň v titulech přece jenom přiměřeně pestře vyhlížející denní tisk protektorátu jim k tomu vydatně pomáhal. Iluze normality forem zastírající zásadní změny obsahového charakteru médií představovala pro okupační architektury protektorátního uspořádání důležitý aspekt: jestliže chtěli, aby se všechno (hlavně v obsahu) změnilo, museli leccos (především ve formě) ponechat (alespoň zpočátku) při starém.

Pro počátky protektorátu bylo ostatně příznačné, že okupanti do určité míry nechali ve vedení tohoto pseudo-autonomního útvaru elity zrozené druhou republikou. Ani v prostředí tištěných médií s ohledem na jejich personální zajištění namnoze nedocházelo k výraznějším zásahům, změna přicházela pozvolna; kolaboranty ochotné k poslušné spolupráci dosazovali nacisté do denních listů především v letech 1940 a 1941.²⁰

14 Gebhart – Kuklík 2006: 35–36.

15 Pasák 1998: 273–275.

16 Tamtéž: 270–273.

17 Končelík – Köpplová – Kryšpínová 2003: 11.

18 T. Pasák (1998: 196) trefně odkazuje na historickou povídku Adama Mickiewicze Konrád Wallenrod, jejíž hrdina je prototypem takového jednání.

19 Bauer 1946: 74.

20 Pasák 1998: 65.

Personální kontinuita, k níž byli nacisté zpočátku ochotni, pramenila patrně především z jejich neznalosti domácího prostředí, z nutnosti získat čas k náboru vhodných jedinců i počáteční nezkoušenosti se správou zabraných či okupovaných zemí. Vedle toho tu ale motivací mohla být i snaha po konstrukci zdání normality, pro níž byla v počátku protektorátu zvláště výhodná právě politika personální kontinuity. Nadto leccos bylo – takřkajíc – v oblasti tištěných médiích předpřipraveno již v autoritativních časech druhé republiky.

Novinářská práce v protektorátních tištěných médiích ovšem žurnalisty od samého počátku nutila k autocenzuře; nadto byli novináři kroceni cenzurní regulací, manipulací a kontrolou ze strany protektorátních a především okupačních institucí určených k řízení protektorátního tisku.²¹ Většina novinářů byla vystavena otázce, zda za takových okolností setrvat na svých místech; otevíralo se před nimi dilema, zda přispět k udržení tiskových podniků, vedoucích míst v novinách i samotné redakce v rukou slušných, vlastenecky smýšlejících lidí, nebo média opustit a věnovat se pracovní činnosti na méně exponovaných místech. Pokud se rozhodli pro první řešení, byl z jejich strany těžkou daní fakt, že museli přistoupit na určitou míru kooperace v nových poměrech. Jinými slovy: minimálně nemohli vyjadřovat v tisku své skutečné názory, případně museli strpět to, že ve svých textech umísťovali i takové pasáže, jež jejich svědomí odmítalo a jež mohly být někdy považovány za projevy kolaborace. Další daní takovému rozhodnutí bylo tušení, že počáteční personální kontinuita nejenom v kontextu tištěných médií – důležitější byla jistě určitá kontinuita v politických funkcích – slouží ne v neposlední řadě moci okupanta, který tak posiluje iluzi normality jak v okupované zemi, tak před tváří mezinárodní veřejnosti. Nejenom novinář, ale každý osobně čestný a vlastenecky smýšlející člověk, zvláště ten ve vedoucích funkcích, si musel v té či oné podobě klást otázku, zda je pro národní celek výhodnější, aby svoji roli plnil i v poměrech okupace a pomáhal tak svému národu činy a jednáním praktické váhy na svěřeném místě, anebo preferoval spíše morálně symbolickou rovinu své odpovědnosti, která mu velela nepodílet se na jakémkoliv spoluvytváření fikce normality v protektorátu, i za tu cenu, že to v konkrétním pragmatismu všedního dne uškodí jeho českým spoluobčanům, konec konců nacházejícím se ve stejné pozici rukojmích nacistického okupačního režimu.

Ti z žurnalistů, kteří svými úvodníkovými a komentářovými příspěvky vytvářeli hlavně renomé svým titulům, stáli v přední linii tohoto mravně konstituovaného sváru. Pozice novinářů v kulturním či sportovním segmentu dobových novin mohla být výhodnější, ovšem i oni byli zapojováni do soukolí represivního a manipulativně-regulačního systému okupační nadvlády nad česky psanými tištěnými médii. Před novináři se otevíraly labyrinty plné úskalí, jimiž měli manévrovat tak, aby si nezapadli osobní a národní cti a zároveň jakž takž přijatelně uspokojili požadavky nacistických krotitelů tisku, vnučujících svou vůli stále nesmlouvavějším způsobem. Novináři hledali cesty, jak sdělit českému adresátu své skutečné smýšlení a přitom vůči okupantům postupovat zdánlivě loajálně. Využívali ošemetných mezírek jazyka i verbálních možností oscilujících na hraně komicna či parodie, v jejichž aplikaci mají Češi tendenci vidět jeden ze svébytných projevů svého národního génia. Protektorátní žurnalisté jistě také přemýšleli nad hodnotou informace, jež se díky adekvátnímu zpracování a za příhodné konstelace mohla jevit ve zcela jiném nebo aspoň posunutém smyslu, než jak si ji přála interpretovat

21 Pasák 1980: 43–62.

okupační moc. A samozřejmě také citlivými sondážemi sledovali v syzkém terénu jazyka hranici, již bez úhony cti osobní nebo národní nebylo radno překročit.

Zejména počáteční fáze protektorátu do začátku druhé světové války, tedy období od půlky března do konce srpna 1939, umožňovala nalézání kompromisních východisek, díky nimž ještě nelze protektorátní tištěná média vnímat pouze jako formálně česky psané, avšak duchem nacistické propagandy ovládané nástroje okupační moci, jako tomu bylo v pozdějších obdobích. Napomáhalo tomu jistě i personální obsazení redakcí řady českých listů, v nichž byly i osobnosti nezpochybnitelné morální integrity.

Zvláště při četbě protektorátních deníků se před čtenářem otevírá prostor, který si žádá pokus o charakterizaci reflexe německé okupace, existence protektorátu, říše i nacismu ze strany protektorátních novinářů. Způsob reflexe výše zmíněných fenoménů napomáhá stanovení jakýchsi souřadnic charakteru jejich činnosti v protektorátních tištěných médiích, počítaje v to i charakter a míru jejich případné kolaborace. Povaha činnosti novinářů v protektorátu je obtížně stanovitelná, přesto lze vysledovat určité rozdíly, učiněné především na základě studia dobových mediálních produktů, jistě ne bez souvislosti s ideově-politickým a profesně-společenským vývojem konkrétních reprezentantů protektorátní žurnalistiky. Sám pojem kolaborace je v kontextu tištěných médií – a nakonec nejenom v něm – natolik široký a vágní, že je bez provedení zpřesňující typologizace použitelný jen částečně. Kolaborační projevy žurnalistů pracujících v protektorátních tištěných médiích, především v denících, byly nesouměřitelné, nadto se zřetelné difference projevují i v souvislosti s vývojem samotného protektorátního útvaru.

Charakter kolaboračních projevů se vyvíjel, kolaborující novinář se mohl dopouštět různých stupňů kolaboračního jednání. Naprosto jiným typem kolaborace je pouhé pasivní dodržování příkázaných norem a měnicích se nařízení vycházejících z okupačních a protektorátních instancí regulujících a kontrolujících tisk, než např. iniciativní předjímání postupů a směrů mediální regulace či dokonce adresné označování proskribovaných „viníků“ nalézajících se v moci nacistické okupační mašinérie. To i ono bylo kolaborací, avšak výše zmíněné projevy měly odlišnou funkci, počítaje v to konkrétní zásah do života označených jedinců i společenský dopad na vůli ohroženého národního kolektivu k pasivní, či dokonce aktivní rezistenci. Vedle difference nekolaborujících versus kolaborujících protektorátních novinářů je neméně důležité stanovení odlišností v kontextu kolaborace jako takové, v její míře, charakteru, délce, politickém dosahu, společenské nebezpečnosti a dalších kritériích. Teprve s definováním jednotlivých typů kolaborace, respektive kolaboračních projevů, je možno hlouběji postoupit ve výzkumu chování tištěných médií a novinářů v okamžiku ohrožení tištěných médií – ale i celého českého národa – německou okupací let 1939–1945.

Kolaborační projevy přitom není dost dobře možné studovat v odtržení od jejich původců, způsobu jejich myšlení, jejich ideově-politické a duchovní orientace. V tomto smyslu je studium kolaboračních projevů v tištěných médiích protektorátu možné jen v dialogu mediálních produktů zdánlivě pevně zachycených v tiskařské černi novin na jedné straně a na straně druhé hledáním a zkoumáním motivů konkrétních lidských bytostí, tedy novinářů a publicistů, tvůrců těchto mediálních produktů, s vědomím celé složitosti, ba ambivalentnosti motivací lidského jednání.

Možnosti pasivní rezistence

Prvků, které lze navenek vykládat jako kolaborační, se občas museli dopouštět i novináři a publicisté, které v žádném případě nelze za kolaboranty považovat. Je přitom třeba mít

stále na mysli, že užití těchto prvků vyjadřujících v nezbytné míře jistou míru akceptace stávajícího stavu, bylo mnohdy nutným předpokladem, aby novinář vůbec mohl v protektorátních médiích působit a aby jeho texty svým pozadím mohly pro čtenáře představovat jistou duchovní posilu v podmínkách protektorátní „ne-svobody“. Pokud se v takových textech objevovaly momenty vyjadřující podporu spolupráci s okupační mocí, pak to byly především mimikry vytvářející určitou „kolaborační masku“.

Tyto kolaborační prvky, různé formy vyjadřující souhlas s nastalou situací, s okupací, s okupanty a jejich institucemi apod., představovaly pouhé krytí, určitý verbální příkrov, pod nímž se mohly skrývat buď důležité informace, jež novináři zprostředkovávali svým adresátům, případně za takto vytvořeným krytím mohli sdělovat své skutečné názory, postoje, dojmy a pocity, jež pak fakticky tvořily významově důležitější pozadí textu. Ten pak místo – optikou okupanta – „žádoucího cíle“ odbourávání potenciální vůle k rezistenci národního celku přispíval naopak k jejímu posílení. Takové postupy měly charakter pasivní rezistence, v jejímž kontextu lze rozeznávat jak distanci, znamenající ve své podstatě určité odmítnutí především legitimacy protektorátu, tak subverzi koncentrující se na různé taktiky podřívající okupaci jako takovou.

Jako rozhodný pasivně rezistentní projev odporu novinářů legálně vycházejícího protektorátního tisku alespoň v počáteční fázi okupace lze chápat vyjádření *distance* od protektorátu, samozřejmě nikoliv v podobě zcela otevřené. Distance se projevovala zastřeným odmítnutím protektorátu jako státoprávního ideálu či normy, nikoliv politické reality, přičemž ovšem vyjadřovala vnitřní nesmiřenost s daným stavem i bolest ve vztahu k němu. Objevovala se v pobřeznovém období, kdy byla spjata s emocionálně negativním afektem na skutečnost okupace, později v okamžicích zesílení masových projevů pasivního odporu českého národa vůči okupaci (např. květnový převoz Máchových ostatků, srpnová pouť ke sv. Vavřinečku na Chodsku apod.). Distance představovala maximum, jakého si bylo lze v kontextu legálně vycházejícího tisku dovolit; vyjadřovala sice v dané chvíli nutnost uznat realitu protektorátu, nikoliv však jeho legitimitu.

Jako příklad distančního přístupu lze představit patrně jeden z nejodvážnějších projevů tohoto typu, úvodník brněnského vědce, literáta a novináře Roberta Konečného, nazvaný *Češi a Němci*, který vyšel v *Lidových novinách* 15. srpna 1939, právě v euforických dnech národní pouti ke sv. Vavřinečku. „Němci na nás mohou žádat,“ konstatoval R. Konečný, „abychom respektovali danou skutečnost (myšlen protektorát – pozn. aut. studie). Tím se dovolávají našeho rozumu a my je ujišťujem, že se rozumem dáváme vést rádi a že dovedeme dobře odhadnout, co možné je a co možné není, co je nezbytnost, na kterou se musíme dívat tak, jak je. Nechť však od nás nečekají díků, protože ani oni by ve stejné situaci vřele neděkovali. Dovedeme pochopit, že Němci potřebovali životní prostor, a to velmi dobře, protože také nás žije na čtverečním kilometru dokonce ještě víc než Němců a poznali jsme tak jako žádný jiný národ dosud, co to znamená nějak se v té tlačenici užít. Ale nechť Němci pochopí, že tento fakt prostě vidíme, i když se pro něj nedovedeme citově nadchnout, že z něho vyvozujeme důsledky, a víme, že by se pro něj nenadchl, kdyby se ocitl v téže situaci, ani žádný hrdý a dobrý Němec.“²² Přes řadu odvážných postojů, které lze v kontextu česko-německého „soužití“ a poměru protektorát-říše v počátečním období protektorátu v českých novinách nalézt, je toto vyjádření ojediněle odvahou konstatovat vynucený, zásadně násilný charakter okupace.

22 Konečný, R. 1939. „Češi a Němci.“ Pp. 1 in *Lidové noviny* 47, 15. 8. 1939, č. 405.

Mnozí osobně čestní a vlastenečtí novináři se však v tomto období uchýlovali spíše k *subverzi*, jejímž nástrojem byly různé subverzivní taktiky, jejichž společným cílem bylo posílení obranných reflexů porobeného národa. K těmto taktikám subverzivního charakteru patřila například:

- *separace* zdůrazňující státoprávní „svébytnost“ protektorátu vůči říši;
- *konzervace* snažící se přispět k zachování ideálů a norem vycházejících z období prvorepublikového Československa;
- *retardace* koncentrující se na odkládání aplikace vnucených okupačních opatření, případně na jejich oslabování v kontextu jejich realizace;
- *blokace* usilující předcházet negativním účinkům vnucených okupačních opatření vlastními protektorátními iniciativami obracejícími se v konečném smyslu proti záměrům okupační moci;
- *ironizace* zesměšňující okupační moc a charakter protektorátní reality;
- *neutralizace* vyhýbající se podpoře záměrů a činů okupační moci.

Výše zmíněné subverzivní taktiky je nutné sledovat hlouběji, s důrazem jak na jejich zvolené zastírací manévry, tak na jejich skutečné cíle. Celkově lze ovšem říci, že tyto postupy měly v míře odporu novinářů vůči okupaci zřetelně sestupnou tendenci obsahovou i časovou. *Separace* či *konzervace* představovaly odvážnější formy možného vyjádření odporu než *retardace* či *blokace*, o *ironizaci* nebo *neutralizaci* nemluvě. Z chronologického hlediska byla *separace* a *konzervace* charakteristická především pro jaro 1939, hlavně pak pro bezprostřední reakci na 15. březen, *retardace* a *blokace*, které měly pragmatičtější jádro, se ukázaly jako o něco životnější. I tak se tyto taktiky projevovaly hlavně do vyhlášení II. světové války, pak se vytrácely, což v podstatě platí i pro *ironizaci*. Naproti tomu s *neutralizací*, nejopatrnější svou formou, se lze setkat po celý protektorát.

Taktika *separace* zdůrazňovala autonomní, či dokonce „státní“ charakter protektorátu. Budovala svůj přístup k protektorátní realitě na chiměře, že Němci budou vůči Čechům a Moravě postupovat s určitou korektností, že okupaci možná zmírní, snad ji dokonce do budoucna formalizují, a že se rozhodovací pravomoci protektorátního establishmentu budou spíše zvyšovat a rozšiřovat. Ještě 23. května 1939 se např. Rudolf Halík ve *Venkovu* domníval, že „Německo omezí svůj zásah k nám na minimum, což se potvrzuje i existencí státního presidenta a vlastní české vlády“.²³

V tomto smyslu se mnohé komentáře protektorátního tisku nepřestávaly dovolávat „autonomie“, již protektorátu přiznal při jeho zřízení Adolf Hitler, ale také pokojného způsobu začlenění českých zemí do rámce říše. Ferdinand Peroutka v *Lidových novinách* např. 9. dubna 1939 napsal: „[...] německá říše nedobyla našeho území mocí, nýbrž, jak výslovně bylo řečeno, vzala nás pod svou ochranu, ochrana pak znamená ochranu, nikoliv něco jiného. Přišli jsme tedy do nového společenství nikoliv pouze s povinnostmi, nýbrž také s právy [...]. Je jedním ze dvou našich základních článků nového uspořádání – žádný Čech, nevede-li ho jeho povaha k tomu, aby měl více strachu než je třeba, nemusí se tedy obávat práva na národní svébytnost vždy a všude se dovolávat [...]. Je dostatečně známo z historie, že práva, za kterými nestojí živá energie, usychají, že výsady, jichž se přestrašenci bojí dovolávat, odumírají po čase.“²⁴ Tvůrce slavné prvo-

23 Halík, R. 1939. „Národ pohromadě.“ Pp. 1 in *Venkov* 34, 23. 5. 1939, č. 119.

24 Peroutka, F. 1939. „Hrdinové naší doby.“ Pp. 1 in *Lidové noviny* 47, 9. 4. 1939, č. 182.

republikové *Přítomnosti* tu v roli nedělního úvodníkaře Lidových novin vcelku zřetelně vyslovil defenzivní strategii, s níž operoval ve vztahu k německé okupační moci protektorátní establishment rané éry: dovolávat se svébytnosti a samosprávnosti protektorátu, vypichovat „pozitivní aspekty“ ochranného závazku říše a houževnatě obhajovat všechna přiznaná práva.

Separace se fixovala na zdůrazňování právní stránky věci, na otázku míry „suverenity“ protektorátu, na problematiku jeho vazeb k říši, na aspekty „státnosti“ tohoto násilím vytvořeného útvaru. Lze snad předpokládat, že separační přístup mohl mít lepší zakotvení v kruzích pravice naladěných novinářů, jimž byla z hlediska vnitřního uspořádání bližší druhá republika než první, a kteří mohli inklinovat k právnicky vzdělaným reprezentantům protektorátní politické elity vzešlým z elit pomnichovského Československa. Separace tak či onak vycházela a opět se vracela k právu, její projevy nebyly s to zbavit se představy trvání právního státu; po formální stránce bylo pro texty tohoto přístupu charakteristické, že simulovaly své apologie „státnosti“ protektorátu jako jakési obhajoby situované do prostoru soudní síně či fóra politického charakteru, v němž se pře vede na bázi právnických argumentů. Do příspěvků operujících se separačním přístupem zřetelně intervenovala normativnost a formálnost spojená s právním myšlením. Tváří v tvář brutálnímu nacistickému státu působila idea separace jako produkt juristického 19. století, dokonce v lecčems i provázená typicky měšťanským historismem této doby. Na samotném počátku tragické okupace jako by se dál pokus vstoupit, byť v nepoměrně obtížnějších partiích, do dávno uplynulší řeky racionálně vedené, na historickém právu založené státoprávní polemiky grégrovského stříhu se starým Rakouskem.

Konzervace usilovala o co nejvyšší míru continuity mezi protektorátem a předmnichovským Československem s cílem udržet především duchovně-kulturní svébytnost české společnosti. Oproti právně argumentující separaci kladoucí důraz na „státnost“ protektorátu odkazovala taktika konzervace spíše k české společnosti integrované všenárodním programem, orientovaným přes nutné zastírací manévry k humanistické prvorepublikové tradici, přičemž opatrně akcentovala duchovní potřeby jedince oproti oficióznímu post-druharepublikovému kolektivismu „národa v jednom houfu“. Alfou a omegou tohoto přístupu bylo uchovat co nejvíce z ducha a idejí první republiky a zajistit možnost jejich reprodukce v podmínkách protektorátu. Proto konzervace sledovala s takovým zájmem problematiku školství a vzdělání, kultury a umění, ale i morálky a etiky. Jinými slovy, konzervaci šlo o to, jak pod nevábnou slupkou protektorátních forem udržet to udržitelné z první republiky a převést je protektorátním „údolím stínů“ do nových časů po osvobození, jejichž perspektivu nahlížela optimisticky. Konzervační přístup se projevoval především v těch tištěných médiích, které byly v minulosti promasarykovsky a prohradně orientovány.

Naděje v úspěch konzervace se opírala o představu protektorátní autonomie zčásti reálné alespoň v duchovní a kulturní sféře. V tomto smyslu taktika konzervace doufala v určitou lhostejnost, či dokonce benevolentnost nacistického okupanta, jenž se spokojí s mocenskou kontrolou a ekonomickou exploatací země, ale přes germanizaci pojímanou spíše formálně se vážným způsobem nepokusí rozrušit duchovně-kulturní integritu okupovaného národa. Tato představa snad mohla v omezené podobě platit pro samý začátek protektorátu, který byl poznamenán počáteční dezorientací okupační moci v novém, pro ni neznámém terénu, později ji krutá realita usvědčovala z naivity. Přesto znamenala takto pojatá taktika konzervace značné pozitivum, jak v kontextu duchovní rezistence vůči okupantovi, tak v tom, že za daných okolností bránila alternativu humanisticky koncipovaného a kulturně otevřeného národního kolektivu proti pouhé defenzivně izolacionistické

konceptci národa, která byla spjata s protektorátní politickou reprezentací. Konzervace byla pokusem udržet onu humanisticky zakotvenou část národní kultury transcending k náročnějšímu sebeurčení, než byl jen kulturní obranný nacionalismus usilující o nutné přežívání národa v podmínkách okupace.

Konzervační tendence lze relativně dobře sledovat v souvislosti s masarykovskými životními výročími (7. březen a 14. září) na stránkách bývalého prohradního tisku, jako byly *Lidové noviny*. K samotnému Masarykovi, politicky symbolizujícímu první republiku, se pozitivně hlásily v souvislosti s druhým výročím Masarykova úmrtí např. právě *Lidové noviny* v úvodníku *T. G. M.* ze 14. září 1939, když napsaly: „Jeho památka zůstává živá přes všechny politické změny a převraty, poněvadž jeho osobnost, jeho duch, přesahoval význam věcí tohoto světa. Tomáš Masaryk nebyl pouhý politik, ba ani jen státník v běžném slova smyslu. Byl v prvé řadě nadaný myslitel a příkladný charakter.“²⁵ Masarykova osobnost působila jako katalyzační moment vlastenecké emocionality pozitivně orientované na první republiku, jež byla s jeho osobností neodlučitelně spjata.²⁶ Ale i tisk, který za první republiky nepatřil k hradnímu táboru, se dokázal distancovat od dobových útoků na tradici první republiky a vyjádřit jí nepřímou úctu; deník *Venkov* v úvodníku *Sedmý březen* (7. března 1940) věnovanému devadesátému výročí Masarykova narození smířlivě konstatoval: „Na leccos (období I. republiky – pozn. aut. studie) se nyní díváme už jen jako na minulost, ale nesmíme zapomínat, že je to také minulost naše, kus dějin, na níž jsme všichni tak či onak spolupracovali. Budiž proto vzdána úcta muži (T. G. Masarykovi – pozn. aut. studie) i jeho dílu, úcta všemu, nač můžeme dnes pohlížeti bez vášně a v klidu, jako se díváme na majestátní symboly vývojových etap českého lidu.“²⁷

Pro řadu textů protektorátního tisku byla také charakteristická taktika *retardace*.²⁸ Jejím jádrem byla snaha podporovat odklady různého druhu vedoucí k poklesu intenzity spíše reálného než formálního zavádění celé řady okupačních opatření, přičemž cílem bylo tato opatření buď zcela eliminovat, nebo alespoň minimalizovat jejich negativní důsledky. Retardace vyzdvihovala difference mezi protektorátem a říší, operovala s odlišnou historickou tradicí českých zemí a Německa, jakož i obou národů, v konkrétních případech s technickými či organizačně-administrativními problémy vyvstávajícími v případě příliš rychlého zavádění postupů obvyklých ve vlastní říši. V mnohém se retardace blížila separační taktice, nesměřovala však ani tak k tomu, aby se dovolávala přiznaných práv za účelem posílení „samostatnosti“ protektorátu, spíše zdánlivě přijímala nutnost „sblížení“, snažila se ovšem oddalovat ty kroky, které by k hlubší kooperaci skutečně vedly. Retardační přístup se snažil zdánlivě „pozitivně konstruktivní“ a věcnou argumentací odrazovat od kroků reálně napomáhajících okupantovi při kontrole země, takticky ovšem přitom navenek operoval okupantovým prospěchem.

Retardace byla hrou o čas ve víře, že opatření požadovaná ze strany okupační moci budou smetena s porážkou nacistického Německa ve světové válce. Proto byl takový přístup protektorátními novináři užíván, dokud existovala naděje v to, že válka bude krátká

25 od. (A. Závodský) 1939. „T. G. M.“ Pp. 1 in *Lidové noviny* 47, 14. 9. 1939, č. 460.

26 Např. *Lidové noviny* 14. 9. 1939 ve sloupku *Hrob v Lánech* napsaly: „Pokorně odešel nám před dvěma roky do věčnosti branou české země, kterou chceme po jeho památce milovat a jejíž mír chceme ošetřovat láskou synovskou a prací dobrých hospodářů.“ In: fk (F. Kubka) 1939. „Hrob v Lánech.“ Pp. 5 in *Lidové noviny* 47, 14. 9. 1939, č. 460.

27 „Sedmý březen.“ Pp. 1 in *Venkov* 35, 7. 3. 1940, č. 55.

28 O retardačním přístupu v kontextu protektorátní reprezentace počáteční fáze existence protektorátu kryjící se především s dobou působení ministerského předsedy Aloise Eliáše v čele protektorátní vlády pojednával T. Pasák v řadě svých publikací.

a její konec bude dnem německé porážky. Zásadní ranou pro tuto naději byla katastrofa Francie v červnu 1940; později se už retardační přístup objevoval pouze jako ojedinělý relikv předchozí éry. S tím, jak byla vedoucí místa v protektorátních denících obsazována v letech 1940 a 1941 poslušnými kolaboranty různé provenience, se měnila atmosféra i v redakcích samotných, rostla zde nedůvěra mezi vedoucími a podřízenými i odcizení mezi samotnými novináři, a možnost nějakého retardačně orientovaného vyjádření slábla a unikala do vytracení.

Blokace byla taktika blízká retardaci; i ona se projevovala především v počáteční fázi okupace, přetrvala ovšem i po září 1939. Při zdánlivé konvenci s určitými záměry a cíly okupační moci blokační přístup zdůrazňoval nutnost ponechat postupy a prostředky k dosažení okupanty vytčených cílů v rukou protektorátní reprezentace a administrativy. Tichým předpokladem blokační taktiky byla představa, že domácí postupy a prostředky, navenek směřující k naplnění okupantova přání, zabrání svou umírněností a opatrností skutečné realizaci okupantova cíle, případně se v prováděcí rovině vyvarují tvrdosti postupů a prostředků užívaných okupantem, pokud by došlo k jeho přímému vstupu do konkrétní oblasti dosud vyhrazené protektorátnímu řízení. Blokace operovala s vizí, že víceméně pouhým formálním zavedením toho, co požadovala okupační moc, se buď zabrání skutečné realizaci daného cíle, nebo se jeho realizace zásadně zkomplikuje či natolik posune její smysl, že se bude mjet účinkem.

Jinými slovy, každé blokační opatření realizované domácími silami mělo představovat jakési preventivní „očkování“, jež znemožní či alespoň znesnadní dospět k cílům, o něž ve skutečnosti okupantům jde. Blokační přístup kladl okupačním cílům do cesty zdánlivě s nimi rezonující „prováděcí skelety“, o něž se měly rozbíjet snahy okupantů dosáhnout svých záměrů. V jisté metaforické nadsázce je tuto taktiku možné přirovnat právě k situaci při očkování, kdy je organismus infikován oslabenými viry, které znemožní, aby jej ohrozily v případě napadení viry disponující plnou ničivou silou. Iniciativní předcházení bezprostředním zásahům ze strany okupační moci mělo přispívat jak ke snesitelnějším životním podmínkám v protektorátu, tak k oslabování a podryvání samotné okupace.

Ilustrativním příkladem textu obsahujícího ve velmi jasných konturách typické rysy blokačního přístupu je článek F. Peroutky *Ani-ani* otištěný v *Lidových novinách* 30. července 1939. Peroutkův příspěvek reflektuje zavedení protižidovských zákonů v protektorátu v létě 1939 přímým nařízením Úřadu říšského protektora. V článku se mj. píše: „Jestliže budeme váhat přizpůsobit se v některé z těchto věcí, jež Říše považuje za základní nebo zásadní, tu, jak nedávno v *Der Neue Tag* bylo vyloženo, vykoná úřad protektorátní příslušný akt sám, čili, jak německý časopis vyjádřil, vykoná za nás ‚Vorleistung‘, předběžný výkon: položí základy, na kterých pak my zase dále můžeme trochu budovati [...] myslím, že s podobnou ‚Vorleistung‘ jsme se seznámili v otázce židovské [...] zde přicházíme k tomu, s čím jsme začali: každý Čech by si měl rozmyslet, je-li lépe pro národní věc, aby naše vláda sama vyšla oněm dnešním nevyhnutelnostem vstříc, nebo bylo-li by lépe, aby čekala až ji spadnou na hlavu. Měl by si rozmyslet, při kterém způsobu jest možno vykonávati více vlivu, zda při pasivním čekání na ‚Vorleistung‘ nebo při spolupůsobení.“²⁹

Tento Peroutkův článek je jistě poněkud problematický, neboť operuje s představou, že za daných – protektorátních – okolností nelze jinak, než přijmout jistá protižidovská „opatření“. Jeho „realismus“ je z přísně morálně koncipovaných výšin velmi sporným kompromisem, o skutečných cílech Peroutkova úsilí však nemůže být pochyb: není jím

29 Peroutka, F. 1939. „Ani-ani.“ Pp. 1 in *Lidové noviny* 47, 30. 7. 1939, č. 376.

přítvrzení perzekuce občanů židovského původu, ale naopak jejich ochrana před razancí převzatých protizidovských zákonů z říše. V případných „měkkých“ protektorátních opatřeních vidí autor nástroj usnadňující život židovského obyvatelstva v protektorátu ve srovnání s Říší a v konečném výhledu posilující jejich ochranu a bezpečí.

Navzdory tomu, že blokační přístup musel znamenat hledání různých modus vivendi s požadavky okupační moci, jeho smyslem bylo vytvářet či posilovat bariéry zabraňující nebo ztěžující uskutečnění cílů okupační moci v porobené zemi. Jeho zřetelnou slabinou byla jistá naivita vycházející z představy práva jako vzájemně svazujícího normativu, nad jehož dodržováním dbá právní stát. Přes všechnu předchozí negativní zkušenost s nacistickým totalitarismem ani F. Peroutka nedokázal plně postihnout pseudo-legalitu nacistického režimu, jeho niterně brutální podstatu. Potenciál blokační taktiky tak nutně musel spíše dříve než později narazit na disproporci reálné bezmoci porobených a odhodlané vůle ozbrojené okupační moci.

Taktika *ironizace* má v leccems blízko k distanci, na rozdíl od ní si však již nedovoluje formulovat vyjádření balancující na hraně relativně otevřeného odmítnutí. Ironizace je velmi zastřenou distancí dosahovanou s pomocí ironie, která má širokou obsahovou i formální škálu. Novinář přitom nemusí ke svému vyjádření využívat pouhého textu, nýbrž i jeho zařazení do určitého prostorového kontextu stránky nebo celých novin. Ironizace má mnoho podob a způsobů, jak vyjádřit postoj autora; nepracuje ovšem s alternativními „pozitivními“ řešeními, nesnaží se předkládat postupy, jak dát protektorátu přijatelnější tvář, jak v něm učinit život pro porobené snazší. Ironizace má destruktivní tvář, v celé bohaté výrazové škále využívá ironie, humoru, sarkasmu, grotesky, komiky i tragikomiky, jedním z jejích nástrojů je i klam „hypertrofovaného souhlasu“, ono pověstné „švejkování“.

Dešifrovat ironizaci v kontextu protektorátních tištěných médií nemusí být jednoduché. Leccos ze zamýšleného, jež mělo ironizovat okupanta, zůstane již nepochopeno za opoňou vzdalujícího se času; kontury ironie jsou v historicitě proměnlivé, mnohé jistě uniklo i dobovému čtenáři, neboť maskování skutečného účelu textu mohlo přesáhnout míru srozumitelnosti; v jiných příspěvcích zase adresát mohl hledat ironii, jež tu nebyla. Do článků protektorátních žurnalistů intervenovaly cenzurní mechanismy, jež mohly „problematickým“ pasážím vtisknout úplně jiný, pro okupanty vsutku příznivý význam. K identifikaci textu pracujícího s ironizací proto nestačí obsah textu samotného, nýbrž také doložitelný úmysl ironizačního přístupu, případně historicky věrohodný kontext ironizace, jenž je v neposlední řadě dán osobností autora. Identifikace ironizační taktiky tak zůstane vždy více než ve výše zmíněných taktikách subverze otázkou interpretace, ba výkladové spekulace.

Ironizační přístup hrál patrně určitou roli po celou existenci protektorátu, výrazněji byl jistě přítomen především v jeho počátcích a na konci. Zde je však třeba připomenout, že cenzura v rukou okupanta pracovala v zásadě spolehlivě až do samého konce války; příkladem budiž známý případ hudebního recenzenta Zdeňka Němce a cenzora Julia Kříže z února 1945, který skončil jejich násilnou smrtí.

Novináři, kteří zůstávali v redakcích protektorátních novin i po nástupu aktivistů do vedení jednotlivých listů, tedy především po roce 1941, neměli již mnoho na výběr z variací subverzivních taktik, jaké mohli využít komentátoři a publicisté ještě zkraje protektorátu. Žurnalisté, které lze označit za vlastenecky smýšlející a kteří si s kolaborací nezahlali, volili *neutralizaci*. Různými způsoby neutralizovali problematická témata, o nichž museli psát; obvykle se uchýlovali k tomu, že zadané téma prošlo jakousi „univerzalizací“, po níž se stávalo vcelku neškodné. Např. dostal-li redaktor od svého vedoucího za úkol napsat úvodník s válečnou tematikou, mohl se jej zhostit tak, že líčil z obecně lidského, humanistického

stanoviska hrůzy války, hekatomby mrtvých na frontách, zabijení civilistů při kobercových náletech, ničení kulturních hodnot, historických památek apod., přičemž se mnohdy obratně vyhnul pojmenování „viníka“, takže barbarské válečné činy mohl adresát připsat nejenom protihitlerovským Spojencům, jak to zamýšlela cenzura, ale i samotným Němcům.³⁰

Neutralizační přístup znamenal faktický únik od zadaného tématu, třebaže ten byl zdánlivě dodržován, především pak byl odmítnutím cíle, jemuž zpracování zadaného úkolu mělo sloužit. Neutralizace pracovala s mimikry, spíše ale zamlčovala, než že by vkládala víceméně srozumitelné jinotaje.³¹ Identifikovat neutralizační taktiku je rovněž dosti komplikované; v okamžicích vyhroceného tlaku center řídicích tisk po protektorátní a především okupační linii, tedy zvláště v období obou heydrichiád, mohla mít ovšem taková taktika hodnotu heroického činu sui generis.

Přístupy kolaborace

Stejně jako subverzi se svými taktikami v kontextu pasivní rezistence nelze ani kolaboraci chápat monolitně. I ona představuje vnitřně diferencovaný, komplikovaný a variabilní jev, který je z řady hledisek obtížně zařaditelným produktem složité doby. Kolaborace jako soubor mravních, politických či kriminálních pochybení rozličné váhy a významu sahá od jednorázových aktů morálního selhání přes dlouhodobé přizpůsobení se poměrům, kdy je spolupráce s nepřítelem vnímána jako nutná politická, společenská či profesní daň, až po cílevědomou aktivní činnost směřující v kooperaci s okupantem k paralyzování obranných reflexů vlastního národa a k získání různě definovaného podílu na moci nad ním. Výše zmíněné momenty se jistě odrážejí i na stránkách českého protektorátního tisku, na nichž lze v kontextu kolaborace sledovat především takové fenomény jako manifestaci kolaboračního jednání, kolaborační konformismus a aktivismus.

Manifestace kolaboračního jednání byla jednorázovým vyjádřením souhlasu s okupací či s jakýmkoliv opatřením, které zesilovalo nebo prohlubovalo závislost porobených na okupační moci. Mohla být buď vynucená nebo spontánní; v prvním případě lze hovořit o pasivní, ve druhém o aktivní manifestaci.

Pasivní manifestace kolaboračního jednání byla situací, kdy lze jedince, který se jí dopustil, jednoznačně chápat jako oběť. Jednalo se o různé případy, kdy byl novinář nebo externí spolupracovník redakce donucen k mediálně prezentovanému souhlasu s okupací různým vydíráním, např. pohrůzkou internace jeho samotného nebo někoho z okruhu jeho příbuzných, přátel nebo spolupracovníků, nebo naopak nabídkou, že on sám nebo někdo z jeho blízkých bude z vězení či koncentračního tábora propuštěn apod. Šlo o různorodé formy především psychicky konstruovaného teroru, jenž byl na cílové individuum vyvíjen se snahou vymoci od něj takové prohlášení, které by jej kompromitovalo v očích národa anebo národ ovlivnilo pro okupanty příhodným směrem. Příslušný mediální dokument uveřejněný v tištěném periodiku představoval z hlediska okupanta dosažený cíl, s dalším využitím terorizovaného jedince se již nepočítalo.

Oproti pasivní manifestaci, která byla na terorizovaném jedinci vynucena, představovala *aktivní manifestace kolaboračního jednání* věc volby individua, jeho svobodné vůle

30 Viz např. Seifert, J. 1943. „Triumf brutality.“ Pp. 1 in *Národní práce* 5, 20. 7. 1943, č. 196.

31 Typický je v tomto kontextu příklad Seifertova úvodníku *Kultura posiluje dělníka*, v němž píše o poválečné budoucnosti, přičemž nikterak nespécifikuje jakou „vítěznou armádu“ má na mysli. Definuje ji natolik obecně, že může jít i o Rudou armádu: „Tato kulturní výchova našich dělníků bude důležitou součástí převýchovy našeho lidu, který v této velké době musí být připraven, aby dovedl žít v nové, z rukou vítězné armády vyšlé budoucnosti Evropy a celého světa!“ In: Seifert, J. 1942. „Kultura posiluje dělníka.“ Pp. 1 in *Národní práce* 4, 4. 10. 1942, č. 273.

vyslat okupantům mediálně konstruovaný signál spolupráce. Jednalo se o text, jenž měl charakter jakési nabídky ke spolupráci a jehož funkcí bylo mj. upozornit okupační orgány na samotného autora. Tvůrcem takového „signálu“ nemusel být jenom novinář nebo zavedený spolupracovník listu, ale mohl přicházet i z řad publika, mohl být projevem čtenáře ucházejícího se např. o roli spolupracovníka, či dokonce zaměstnance listu, který předem kalkuluje s podporou svého záměru ze strany okupanta a který si tak připravuje půdu ke svému vstupu do oblasti tištěných médií. Ne vždy byl takto vyslaný „signál“ přijat, na překážku mohla být minulost dotyčné aktivně postupující osoby, její nedostatečné vzdělání, nízká intelektuální úroveň, špatná pověst apod.

Aktivní manifestace představovala v jistém smyslu „obchodní nabídku“, v níž iniciátor prezentoval škálu možností, kam až je ve své kolaboraci v dané chvíli ochoten zajít. Jednalo se o jakýsi podklad k dalšímu jednání a rozvíjení, prohlubování a posilování nabídnuté spolupráce. Jako příkladem aktivní manifestace kolaboračního jednání si lze např. posloužit proslulým příspěvkem Josefa Klimenta *Obnovuje se svatá říše římská*,³² otištěným 19. března 1939 v *Národní politice*.

Řada novinářů publikujících během protektorátu především úvodníky a komentáře politického obsahu posléze přijala za svoji platformu *konformismus*, pro nějž bylo příznačné, že se víceméně důsledně držel instrukcí udělovaných žurnalistům ze strany tiskového odboru kulturně politického oddělení Úřadu říšského protektora, případně protektorátních institucí podílejících se na řízení a kontrole tištěných médií, jež lze chápat jako převodní páky okupační moci. Instrukce měly písemnou podobu jakýchsi kodexů, jimiž se novináři měli řídit, aktualizovaly je pravidelné „tiskové konference“ vedené nacistickými „dirigenty“ protektorátního mediálního „orchestru“. Konformistický přístup si dával záležet, aby postupoval tak, jak mu nařizují instrukce; držel se jejich litery, postupoval suše a vcelku nenápaditě, rozhodně aktivně nedomýšlel ducha a smyslu těchto instrukcí.

Konformista pracoval jako stroj, jenž mechanicky plní zadání okupanta, ale neučiní o nic více. S jistou nadsázkou je možno říci, že konformista do své práce vkládal pouze své pero, nikoliv duši, rozum a cit: texty konformistů jsou ploché, chladné, emoce jsou zde pouhým rétorickým cvičením. Konformisté kolaboraci pouze předstírali, planě a z donucení se zhostili svého úkolu. Byli jako vyprázdňené mechanismy, jimž věcně není co vytknout, ale doopravdy se pro věc okupanta neangažovali. Jejich cílem bylo přežít fyzicky, sociálně a profesionálně, mravní cenu osobní cti a národní „zachovalosti“ zvažili jako lehčí ve srovnání s výše definovaným cílem. Svou ochotou spolehlivě vykonávat zadané úkoly a lhostejností k morálnímu dopadu svých produktů se degradovali v „píšící nástroje bez duše“, v ubožejší dědice antických otroků.

Byli sice profesně „znevlnění“, svoji vůli, iniciativu, spontaneitu a kreativitu však do služeb nacistických okupantů neodevdali. Jejich kolaborace zůstala plochá a měla jen formální rozměr. Kolaborace byla v představách protagonistů konformismu bezpečným chameleonstvím vytvořeným na obranu proti samotným okupantům. U konformistů tato obrana směřovala především k ochraně vlastních osob, neměla ambice být bariérou, zpoza níž je možno pracovat se sadami subverzivních taktik, a už vůbec neměla představovat masku kryjící rezistenci v duchu pověstného *wallenrodismu*. Lhostejnost, egoismus, opatrnost a omezenost představovaly patrně základní kontury charakterového půdorysu konformistů. Souběžně je ovšem třeba konstatovat, že reprezentanti konformistického přístupu se spíše nepokoušeli na okupaci vydělat: pro konformisty bylo typické především úsilí o „všestranné“ individuální

32 Kliment, J. 1939. „Obnovuje se Svatá říše římská.“ Pp. 1 in *Národní politika* LVII, 19. 3. 1939, č. 78.

přežití, méně snaha konstruovat na osnovách národní katastrofy vlastní kariéru. Konformista byl adaptabilní jedinec svolný produkovat i to, co se přičilo jeho svědomí, ochotný dočasně zatajit, skrýt, nikoliv ale v hloubi své bytosti doopravdy vyměnit vlastní názory, postoje a nakonec i morální hodnoty. Konformista čekal, až se „bouře“ okupace přežene, dotud nemínil sama sebe vystavovat nebezpečí. Vnitřně se okupantovi nezaprodal, zaprodání jen předstíral. Konformismus nepočítal s trvalostí nacistického úspěchu v Evropě ani v českých zemích, a proto nechtěl dát okupantům více, než v dané chvíli musel.

Motivy konformistického přístupu mohly být různé, záviselo na konkrétním jedinci, na jeho východiscích a představách, přičemž nemusely být nutně vždy egoisticky koncipované. Mnozí konformisté vycházeli z mylně chápané loajality, která jim přikazovala poslušnost vůči nadřízeným takřka za všech okolností. I když úkoly, které jim byly přikazovány, stály v rozporu s jejich svědomím, nenašli v sobě sílu k odporu. Tato striktně, úzkoprse vnímaná loajalita jim byla základní hodnotou a svým způsobem i zdánlivě bezpečnou orientací v rozbouřených dobách. Potřeba poslouchat příkazů shora a jejich „loajálního“ plnění jim byla alfou omegou jejich profesní činnosti i mravní sebeúcty. Jiní setrvali na svých místech ze sebeklamu, neboť v mnohdy bezmyšlenkovitě vykonávání zadaných povinností spatřovali nutnost, která byla výhodná – jak se domnívali – pro ně samotné, pro okruh jejich blízkých, či dokonce pro národ samotný. Formálnost, s níž vykonávali své úkoly, jim patrně dovolovala sdílet představu nízké hodnoty nebo i bezvýznamnosti vlastních profesních produktů. Další představovali oportunisty, kteří svůj vnitřní, skrývaný odpor utráceli čekáním na „lepší časy“, v nichž by mohli dát průchod svému skutečnému přesvědčení prostřednictvím různých subverzivních taktik. U některých snad hrálo roli i vědomí jakési – opět mylně vykládané – profesní solidarity, jež jim radilo nevybočovat z hlavního proudu žurnalistické konformity v protektorátu.

Konformismus nalézal řešení v poslušnosti vůči říši, v plnění zadaných úkolů, ve vnějším přizpůsobení, v dočasném „zabydlení se“ v realitě protektorátu, s trvalostí okupace ale nepočítal, budoucnost s protektorátem nespojoval. Naproti tomu pozvolna se prosazující *aktivismus* již nehodnotil protektorát jako provizorium, ale považoval jej za trvalý a německé válečné úspěchy za nezvratitelné.³³ Zásadně se aktivistický přístup od konformistického tendencí přispěl k trvalosti a nezvratitelnosti tohoto stavu. V tomto kontextu se jednalo především o jeho úsilí o reorientaci smýšlení českého národa, o ideologickou převýchovu Čechů v říšském duchu. Aktivistický přístup se nespokojoval jenom s glorifikací říše a německví, ale zasazoval se i o aplikaci nacionálně socialistické ideologie v podmínkách protektorátu. Ve vztahu k českému národu, který zůstával ve své většině k nacismu i „říšské myšlence“ chladný, si aktivisté osvojili osobivě karatelský, poučovatelský tón, přičemž sami sebe prezentovali jako jakousi „ideologickou avantgardu“ národa.³⁴

Rozdíly obou přístupů jsou dobře vidět právě v prezentaci postojů českého národa k jeho ideologické převýchově v říšském duchu. Konformistický přístup ve vztahu k pasivně rezistentní většině národa zaujímal omluvnou taktiku, aktivistický přístup naopak operoval namnoze i s taktikou obviňující. Zatímco konformistický přístup spíše domlouval a přemlouval, hromadil argumenty utilitárního charakteru a zdůrazňoval v zastřené podobě nutnost alespoň vnějšího a formálního konformismu ve jménu fyzického přežití národního kolektivu, aktivistický přístup využíval hrozeb a zastrasování, pracoval s představou „věrnosti“ českého národa říši a vypichoval „opravdovost“ postojové proměny českého národa ve vztahu k ní. Konformistický přístup kladl důraz na legalitu protektorátu, zatímco

33 Pasák 1998: 102–104, 181.

34 Černý 1992: 355.

aktivistický jej prezentoval jako legitimní; v kontextu konformistického přístupu pak protivení se realitě protektorátu, dobře ilustrovatelné na jeho výkladové taktice ve vztahu k domácí aktivní rezistenci, znamenalo spíše „zradu“ na českém národu ve smyslu ohrožení jeho fyzické sebezáchovy, a nikoliv „zradu“ na říši, jak ilegální odbojové hnutí vykládal právě přístup aktivistický. Ve vztahu k pasivně rezistentnímu národu se konformisté snažili vystupovat jako jeho „ochránci“ a „přímluvcí“, jako „zbraňovatelé nejhoršího“, jako protektoři ochraňující národ před jeho vlastními „omyly“; aktivisté se vnímali jako jakýsi předvoj, který národu povýšenecky, s arogantním, kazatelsky kárajícím patosem předepisoval, jak má smýšlet a jednat, přičemž jej na takto načrtnutém půdorysu hodnotil a soudil.³⁵

Aktivisté se prezentovali převážně jako přesvědčení ideologové legitimacy protektorátu a na odpor či lhostejnost většiny národa reagovali tendencí k uzavření se do „vyvolené kasty vědoucích a vidoucích“. Oporu hledali u okupantů, na případnou podporu ze strany porobeného národa nakonec rezignovali, snad o ni dokonce ani nestáli. Veškerou svoji moc v protektorátním „pašaliku“ odvozovali od svých vztahů k okupační reprezentaci, přičemž ve vztazích k sobě navzájem preferovali spíše postoje konkurenční než solidární. Ačkoliv navenek vystupovali namnoze jako do určité míry zformovaná skupina pracujících v českém prostředí jako ono pověstné „beranidlo“ nacistickým zájmů, vztahy mezi nimi rozhodně nebyly harmonické. Bylo to patrně dáno především tím, že vliv předních aktivistů byl určován jejich vazbami na příslušné okupační orgány, také na různé organizace mnohdy bezpečnostního charakteru a samozřejmě i na konkrétní německé pohlaváry v protektorátu, přičemž si byli vzájemnými konkurenty.

Aktivisté na rozdíl od konformistů aktivně prosazovali to, co jim bylo přikázáno „shora“; do svého „díla“ vkládali maximum svých racionálních i emocionálních schopností, neváhali pro potřeby okupantů nasadit veškerý svůj rozum, cit, vůli, víru a tvořivost. Nadto se snažili domýšlet, prohlubovat a rozvíjet příkazy, které dostávali, a to v intencích okupačních záměrů. Ať už sázkou na trvalost okupace nebo tím, že se stali skutečnými ideovými stoupenci okupantů, se aktivisté stávali nejen domácími pilíři, ale i jakýmsi „spolutvůrci“ okupace jako takové. Vykonyvali nátlak na protektorátní reprezentaci i místní elity odmítající aktivistickou kolaboraci, zastrašovali podřízené a vyhrožovali jim, stávali se nejen ušima a očima okupantů, ale mnohdy i jejich mozky.

Pro aktivismus je charakteristická právě kombinace aktivního a kreativního momentu. Aktivisté vynalézavě hledali nástroje umožňující účinněji ovládat porobené, iniciativně vnikali do struktur obranných mechanismů okupovaných a zevnitř je narušovali, oslabovali a paralyzovali, zdokonalovali propagandistické prostředky, jež měly zasáhnout vůli ovládaných, ba dokonce se snažili předvídat, takřkajíc odezírat ze rtů, ještě nevyřčená přání okupantů. Horlivě nastolovali témata, jež mohla být v poli zájmu okupační moci, objevovali okupantům dotud uniknuvší „problémy“, načež je pilně vytěžovali, se znalostí domácího prostředí ukazovali na prvky latentně rezistentních postojů, na relikty před-okupačních poměrů, na „kaverny svobody“ v kontextu každodennosti, odhalovali aspekty, jež jsou nebo by se v budoucnu mohly stát překážkou co nejhladšího fungování okupačních pák a převodů, někteří se neváhali snížit až ke špiclovství a udavačství spočívajícím v demaskování „nepohodlných“.

Byli to právě aktivisté, kteří zahajovali propagandistické kampaně v protektorátu, a přitom si někdy i mohli přisazovat nad rámec toho, co bylo požadováno, případně směšovat své subjektivní zájmy a cíle s „objektivními“ cíly a zájmy okupantů. Metaforicky řečeno,

35 Večeřa 2001: 378–379.

aktivisté představovali trojského koně za pomyslnou hradbou protektorátní Tróje tvořenou odporem, podryváním či jen neochotou porobených dát okupantům více, než se nezbytně musí. Všechno, co nebylo nařízeno, co vycházelo nad rámec okupačních požadavků s cílem posloužit zájmům okupantů, bylo dílem aktivismu, na nějž je tak již možno nazírat mravní optikou zrady.

Mezi kolaboranty, a do určité doby i mezi některými aktivisty, se jistě také nacházeli jedinci, jejichž motivem byla snaha pomoci porobenému národu. Tito lidé často operovali s představou vnitřní proměny protektorátu, jež má určitý subverzivní aspekt, jako subverzivní ji však chápat nelze, neboť počítá s dlouhodobou existencí protektorátu a začlenění českých zemí do říše vnímá jako historicky „trvalé“. Smyslem této představy bylo pracovat na vnitřní proměně okupačního režimu, která bude dovršena a zhodnocena v budoucnu, až se soukolí nacismu a vzedmutého pangermanismu unaví a pro porobené se otevře příležitost, jak si zevnitř vydobýt více svobody, jak k lepšímu proměnit prostor, který jim byl vymezen, a možná i jak pro Čechy pozitivně ovlivnit celou Říši. Nabízela se tu zdánlivě platná historická paralela se středověkou univerzalistickou říší a postavením Čechů v ní. Kolaboranti doufající v pozvolnou vnitřní pozitivní proměnu protektorátu se koncentrovali na vytváření „dobré pozice“ českého národa u nacistických vládnoucích elit, především pak na konstrukci jakéhosi „morálního dluhu“ okupovaných vůči okupantům, jenž by si porobení po nacistickém vítězství při vhodných příležitostech vybírali.

Denunciantství

Vedle kolaborace se na stránkách protektorátních tištěných médií projevovalo i denunciantství, jež mohlo kráčet ruku v ruce s aktivistickou kolaborací a jež představovalo jedno z nejhorších individuálních selhání mravního charakteru v letech nacistické okupace vůbec. Adresné označení „nepřítele“ na stránkách protektorátních novin mohlo mít pro postižené závažné důsledky vedoucí až k ohrožení jejich životů.

Někdy si označení postižených, tedy jakousi *mediální denunciaci*, vynutili sami okupanti prostřednictvím příkazů adresovaných prostřednictvím orgánů zabývajících se řízením protektorátního tisku; známým je v tomto ohledu kupříkladu případ mediálního útoku na strahovského opata premonstráta Metoda Zavorala a finančníka Jaroslava Preisse v lednu 1941, poté co zaslali přání nového roku svým židovským přátelům či kolegům.³⁶ V takových případech byla kampaň rozžeta na popud okupační moci, konkrétní jedinci již byli označeni. Ignorovat tento případ znamenalo osvědčit jistou odvahu, osvědčit jistou slušnost pak znamenalo psát o něm aspoň tak, že nebyla uváděna konkrétní jména.

Až jako případy v rovině morální zvrácenosti lze ovšem označit situace, kdy sami protektorátní novináři iniciovali štvance proti konkrétním lidem nebo skupinám osob; zde se jednalo především o různé listy fašistické nebo vlajkařské provenience, které si takto vyřizovaly účty se svými ideovými odpůrci nebo útočily proti židovským spoluobčanům.

Abychom ovšem o denunciantství mohli hovořit, je nutné si ujasnit, za jakých okolností k němu dochází. O denunciantství je možné uvažovat jenom v případě, že jako „viník“, „protivník“ apod. je označena osoba – či skupina osob – která se nachází v dosahu okupační moci. Těžko vztáhnout denunciaci na články, jež obsahují útoky proti Edvardu Benešovi nebo ministrům londýnské vlády, ovšem denunciací už je Krychtálkův požadavek uvěznit rodinné příslušníky exilové politické reprezentace žijící na území tzv. Protektorátu Čechy a Morava, který přednesl na setkání Národního svazu novinářů 22. června 1942 a rozpracoval v člán-

36 Viz např. R. 1941. „Vysocí páni blahopřáli Židům.“ Pp. 1 in *Venkov* 36, 15. 1. 1941, č. 12. np. 1941. „Jedna naše chyba.“ Pp. 1 in *Národní práce* 3, 15. 1. 1941, č. 14.

cích ve *Večeru*.³⁷ Něco jiného je např. vinit z odbojové činnosti bývalé legionáře jako takové a něco jiného je prostřednictvím tisku udat konkrétního bývalého legionáře jako nositele odbojové aktivity. Vztah kolektivně a konkrétně adresného tu hraje podstatnou roli. Přitom je třeba stále mít na paměti, že denunziací je každý text, který iniciuje nebo podporuje iniciativu směřující ke zhoršení fyzického, právního, profesního, sociálního či jiného postavení označené osoby nebo skupiny osob, a to bez ohledu na to, zda takové zhoršení nastane reálně – cíl je v tomto ohledu podstatnější než výsledek, záměr zde má váhu činu.

Závěrem

Vcelku je třeba říci, že pokud se novinář v době existence tzv. Protektorátu Čechy a Morava chtěl věnovat své profesi, působil jako komentátor, produkoval např. úvodníky nebo politické komentáře, byl v mnohém podoben pouhé loutce vedené na provázku protektorátními a hlavně okupačními centry řídicími legální české noviny pod nacistickou vládou. Přestože se takový žurnalista namnoze podobal pouhému „nástroji s duší“ vytvářejícímu text, nabízel se mu pohyb po různých „plavebních kurzech“ mezi ošemetnými Scyllami pasivní rezistence a zrádnými Charybdami kolaborace, mezi pasivní rezistencí s jejími rozličnými taktikami a kolaborací různorodého stupně, intenzity a morální váhy. Cestou přímého a otevřeného odmítnutí protektorátu na stránkách legálně vycházejících tištěných médií se protektorátní žurnalista již vydat nemohl, natolik od samého počátku existence protektorátu spolehlivě fungovaly mechanismy manipulace, regulace a kontroly tisku, včetně praxe preventivní cenzury. Určitá volba však před protektorátním novinářem stála, jak s ní naložil, záleželo především na něm, na jeho charakteru, odvaze, zejména pak na jeho vnitřní mravní síle.

Cílem tohoto článku bylo pokusit se najít takové možnosti volby, vystopovat jisté „plavební kurzy“, jež se před žurnalisty doby okupace rýsovaly. Uvedené přístupy v kontextu pasivní rezistence a kolaborace je přitom nutno chápat pouze jako „ideální konstrukce“, které se v reálném světě prolínaly, postupovaly, vzájemně ovlivňovaly, doplňovaly a celkově vytvářely mnohem diferencovanější a komplikovanější realitu. Nelze je také vnímat jako úplný výčet, spíše jako pouhé naznačení vedoucí k dalšímu upřesňování forem pasivně rezistentního a kolaboračního jednání v oblasti protektorátních tištěných médií, případně tištěných médií v podmínkách okupace vůbec.

PhDr. Pavel Večeřa, Ph.D. (1969) Působí od r. 2002 jako odborný asistent na Katedře mediálních studií a žurnalistiky Fakulty sociálních studií MU v Brně. Vystudoval obory historie a etnografie na FF MU; v roce 2001 absolvoval postgraduální doktorandské studium na Katedře sociologie FSS MU Brno. Specializuje se na tematiku českých tištěných médií v Protektorátu Čechy a Morava, v kontextu první republiky na problematiku vztahů politických stran a tištěných médií.

E-mail: vecera@fss.muni.cz

Literatura

- Bauer, F. 1946. „České novinářství za války.“ Pp. 71–80 in *Šest let okupace Prahy*. Praha: Orbis.
- Brabec, J. 2002. „Protektorátní kultura pod tlakem kolaborantských projektů (1941–1945).“ Pp. 412–429 in *Soudobé dějiny*, r. 9, č. 3–4.
- Brandes, D. 1999. *Češi pod německým protektorátem. Okupační politika, kolaborace a odboj 1939–1945*. Praha: Prostor.

37 Cebe 2005: 93–95.

- Cebe, J. 2005. *Očistné procesy s kolaboranty z řad českých novinářů po roce 1945: případ Vladimíra Krychtálka*. (Rigorózní práce.) Praha: IKSŽ FSV UK.
- Čelovský, B. 2002. *Strážce nové Evropy. Prapodivná kariéra novináře Emanuela Vajtauera*. Šenov u Ostravy: Tilia.
- Černý, V. 1992. *Křik Koruny české. Paměti 1938–1945. Náš kulturní odboj za války*. Brno: Atlantis.
- Gebhart, J. – Kuklík, J. 1996. *Dramatické i všední dny protektorátu*. Praha: Themis.
- Gebhart, J.– Kuklík, J. 2004. *Druhá republika 1938–1939. Svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě*. Praha – Litomyšl: Paseka.
- Gebhart, J.– Kuklík, J. 2006. *Velké dějiny zemí Koruny české XVa. 1938–1945*. Praha – Litomyšl: Paseka.
- Gebhart, J.– Kuklík, J. 2006. *Velké dějiny zemí Koruny české XVb. 1938–1945*. Praha – Litomyšl: Paseka.
- Hrbek, J. 1969. Emanuel Moravec aneb konstrukce a skutečnost. Pp. 39–42 in *Dějiny a současnost*, r. 11, č. 5.
- Končelík, J.– Köpplová, B. – Kryšpínová, J. 2003. *Český tisk pod vládou Wolfganga Wolframa von Wolmara*. Praha: Karolinum.
- Krejča, Otomar L. 2004. „Český fašismus. Pokus o bilanci.“ Pp. 38–52 in *Soudobé dějiny*, r. 11, č. 1–2.
- Kvaček, R.– Tomášek, D. 1996. *Generál Alois Eliáš. Jeden český osud*. Praha: Epocha.
- Machálek, V. 1998. *Prezident v zajetí. Život, činy a kříž Emila Háchy*. Praha: Regulus.
- Maršálek, P. 2002. *Protektorát Čechy a Morava. Státoprávní a politické aspekty nacistického okupačního režimu v českých zemích 1939–1945*. Praha: Karolinum.
- Pasák, T. 1999. *Český fašismus 1922–1945 a kolaborace 1939–1945*. Praha: Práh.
- Pasák, T. 1997. *JUDr. Emil Hácha (1938–1945)*. Praha: Horizont.
- Pasák, T. 1969. „K problematice české kolaborace a fašismu za druhé světové války.“ 129–156 in *Príspevky k dejinám fašizmu v Československu a Maďarsku*. Bratislava: Slovenská akadémia vied.
- Pasák, T. 1998. *Pod ochranou říše*. Praha: Práh.
- Pasák, T. 1967. „Problematika protektorátního tisku a formování tzv. skupiny aktivistických novinářů na počátku okupace.“ Pp. 51–80 in *Příspěvky k dějinám KSČ*, r. 7, č. 1.
- Pasák, T. 1980. *Soupis legálních novin, časopisů a úředních věstníků v českých zemích v letech 1939–1945*. Praha: Univerzita Karlova.
- Pernes, J. 1997. *Až na dno zrady. Emanuel Moravec*. Praha: Themis.
- Rataj, J. 1997. *O autoritativní národní stát. Ideologické proměny české politiky v druhé republice 1938–1945*. Praha: Karolinum.
- Tesař, J. 1969. „Emanuel Moravec aneb logika realismu.“ Pp. 20–27 in *Dějiny a současnost*, r. 11, č. 1.
- Tesař, J. 1968b. „Účtování s ďáblem.“ Pp. 42 in *Dějiny a současnost*, r. 10, č. 5.
- Tesař, J. 1968a. „Záchrana národa‘ a kolaborace.“ Pp. 5–9 in *Dějiny a současnost*, r. 10, č. 5.
- Tomášek, D.-Kvaček, R. 1995. *Causa Emil Hácha*. Praha: Themis.
- Večeřa, P. 2001. *Obráz Lidových novin, Venkova a Národní práce v období existence Protektorátu Čechy a Morava*. (Disertační práce.) Brno: FSS MU.

Prameny

- Lidové noviny*. 46 (1938) – 53 (1945). Moravská zemská knihovna, Brno.
- Národní práce*. 1 (1939) – 4 (1942). Moravská zemská knihovna, Brno.
- Národní práce*. 4 (1942) – 7 (1945). Národní knihovna, Praha.
- Národní politika*. 57 (1939). Moravská zemská knihovna, Brno.
- Právo lidu*. 47 (1938). Moravská zemská knihovna, Brno.
- Venkov*. 33 (1938) – 40 (1945). Moravská zemská knihovna, Brno.